

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗВОДУ ЗВИЧАЇВ МОРСЬКОГО ПОРТУ

У ст. 78 Кодексу торговельного мореплавства (далі — КТМ) встановлено, що одним з повноважень начальника морського порту є видання зводу звичаїв морського порту. Інші положення, які б стосувались безпосередньо зводу звичаїв морського порту, в КТМ відсутні. Відсутність достатнього правового регулювання, визначення статусу та юридичної сили зводу звичаїв морського порту може призвести на практиці до проблем, пов'язаних з правильним застосуванням відповідних положень різними суб'єктами, зокрема, й суб'єктами господарювання

Основна проблема такого стану пов'язана, передусім, з відсутністю спеціальних наукових досліджень щодо визначення правової природи зводу звичаїв морського порту, його місця серед інших джерел права, зокрема, джерел господарського права.

Достатньо активно досліджували правову природу звичаїв загалом та співвідношення його з іншими джерелами права такі вчені, як Ю. М. Оборотов, О. Ф. Скакун, В. В. Форманюк, О. А. Васянович, С. С. Павлов, Т. О. Піскун, С. О. Погрібний та інші. Серед вчених-господарників, що торкалися морської тематики, слід відзначити О. П. Подцерковного, С. Б. Мельник, О. А. Квасницьку, К. С. Письменну та інших. Разом із тим питання правової природи Зводу звичаїв морського порту з погляду регулюючого впливу на економічні відносини потребують окремого системного аналізу.

Метою даної статті є з'ясування правової природи зводу звичаїв морського порту, належність цього джерела права до джерел господарського права, визначення питання щодо обов'язковості положень зводу звичаїв морського порту.

Перед тим як безпосередньо перейти до аналізу зводу звичаїв морського порту, треба зазначити, що морський порт за діючим законодавством визначається в якості державного підприємства, водночас в деяких випадках в КТМ та інших законодавчих актах це поняття вживається в значенні цілісного майнового комплексу або спеціальної території.

Статус морського порту як суб'єкта права є двоаспектним: з одного боку, порт — як інші суб'єкти господарювання — державні підприємства — надає послуги, забезпечує виконання робіт й провадить іншу господарську діяльність, з іншого боку, порт, в особі начальника порту й капітана порту, має певні адміністративні повноваження щодо забезпечення безпеки мореплавства, притягнення осіб до адміністративної відповідальності тощо.

Як вже було зазначено вище, звід звичаїв морського порту видається начальником морського порту. На сьогоднішній день в Україні існує 18 морських торговельних портів, однак використовуємо для аналізу Звід звичаїв Одеського морського торговельного порту (далі — Звід звичаїв ОМТП), затверджений наказом начальника ДП «ОМТП» № 238 від 16 квітня 2008 року [1] та

Звід звичаїв Іллічівського морського торговельного порту (далі — Звід Звичаїв ІМТП), затверджений наказом начальника ДП «Іллічівський морський торговельний порт» № 1299 від 15 листопада 2006 року [2].

По-перше, треба визначити місце зводу звичаїв у системі джерела права. З назви аналізованого поняття можна зробити висновок, що цей акт необхідно відноситися до правового звичаю. На підтвердження цієї думки свідчить те, що як Звід звичаїв ОМТП, так і Звід звичаїв ІМТП затверджені Одеською регіональною торговельно-промисловою палатою, а відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону України «Про торгово-промислові палати» на Торгово-промислову палату України (й відповідно на її регіональні осередки — автор) покладений обов'язок засвідчувати, зокрема, торговельні та портові звичаї, прийняті в Україні. Однак текстуально закріплена назва певного явища не завжди підтверджує його природу, тож доцільно звернутися до загальнотеоретичних положень щодо правового звичаю з метою остаточно визнати Звід звичаїв морського порту правовим звичаєм.

У літературі під звичаєм розуміють правило поведінки, що склалось внаслідок фактичного його застосування протягом довгого періоду часу. Правовий звичай визначається як звичай, що отримав санкцію держави й визнається внаслідок цього в якості джерела права [3, 267]. Виокремлюють дві форми санкціонування норм-звичаєв державними органами: 1) судове чи адміністративне рішення; 2) нормативні приписи законодавчого акта — санкціонування здійснюється шляхом включення звичаю в законодавчі акти держав [4, 434]. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Зводу звичаїв ОМТП, Звід звичаїв ОМТП містить в собі ті правила, що склалися і вживані в порту, обумовлені технологією навантажувально-розвантажувальних робіт при обслуговуванні суден, вантажів і пасажирів. Подібним чином, відповідно до п. 1.1 Зводу звичаїв ІМТП, даний звід містить у собі правила обслуговування суден і вантажів, які склалися й застосовуються в Іллічівському морському торговельному порту. Враховуючи наведені аргументи й теоретичні положення, можна було б дійти висновку, що звід звичаїв морського порту є правовим звичаєм.

Разом з тим такий висновок доречно спростувати з таких причин.

У разі включення певних звичаєвих норм до змісту нормативно-правового акту, прийнятого компетентними органами держави, ці норми перестають бути звичаєвими. На начальника порту закон поклав певні владні повноваження, тобто він є суб'єктом владних повноважень — суб'єктом, якого держава наділила правом, зокрема, видавати певні акти — обов'язкові постанови по порту й звід звичаїв морського порту.

Санкціонування звичаю ще не означає відтворення його норм (правил поведінки) у законі чи іншому нормативно-правовому акті. З іншої сторони, широке застосування звичаю на практиці може призвести у його перетворення на нормативне положення шляхом закріплення у законі відповідних правил поведінки. Наприклад, звичай піклування про дітей був санкціонований у ряді судових рішень та вироків, а потім став нормою закону [5, 70]. О. А. Васянович, класифікуючи способи санкціонування звичаїв, не наводить жодного спо-

собу, який би полягав у включенні правил звичаю у текст законодавчого акта [5, 70–71]. За аналогією санкціонування міжнародного договору державою не означає включення його норм до тексту законодавчих актів, в той же час, якщо відповідні положення були інкорпоровані в національне законодавство, вони стають саме нормами відповідного законодавчого акта, а не залишаються нормами міжнародного договору.

В обґрунтування обраної позиції слід також навести думку В. В. Форманюк, яка, досліджуючи співвідношення локальних норм та звичаїв, справедливо зазначає, що «якщо локальні норми завжди містяться в конкретних нормативних актах і викладаються в писемній формі, то норми звичаїв не наділяються в такі форми. Пронизуючи собою сфери духовного і громадського життя, приймаючи їх і роблячи на них регулюючий вплив, містяться лише у свідомості людей і передаються в усній формі з покоління в покоління» [6, 66].

Не зупиняючись лише на формі вираження норм зводу звичаїв морського порту, треба зазначити, що Звід звичаїв ОМТП та Звід звичаїв ІМТП містять не лише «колишні» звичаєві норми. Так, у ст. 4 Зводу звичаїв ОМТП прямо зазначено, що «Звід звичаїв порту розроблений на підставі: Кодексу торговельного мореплавства України; Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»; Статуту Одеського морського торговельного порту; Обов'язкових постанов по Одеському морському торговельному порту; міжнародної практики роботи морських портів; інших нормативно-правових актів України і міжнародних угод, що регламентують взаєностосунки, передбачені ст. 2 ЗЗП. У свою чергу, відповідно до п. 1.4. Зводу звичаїв ІМТП, Звід звичаїв ґрунтується на: міжнародній практиці роботи морських портів; чинному законодавстві України; статуті державного підприємства «Іллічівський морський торговельний порт»; обов'язкових постанов по Іллічівському морському торговельному порту. Цей факт ще раз підтверджує, що звод звичаїв морського порту не може відноситись до такого джерела права, як правовий звичай, оскільки значна частина зводу звичаєв ґрунтується на інших нормативно-правових актах, разом з тим треба визначити, що доля звичаєвих норм у зводі звичаїв морського порту наявна, враховуючі, що звод звичаїв ґрунтується, зокрема, на міжнародній практиці роботи морських портів [1, 2].

Щодо місця Зводу звичаїв морського порту як нормативно-правового акта у системі інших правових актів, то треба визначити, що він займає проміжне місце між підзаконними нормативно-правовими актами місцевого рівня та локальними актами. Якщо дія перших обмежена територією певної адміністративно-територіальної одиниці, а других — посадовими особами та найманими працівниками, то дія Зводу звичаїв морського порту поширюється, по-перше, на територію морського порту, а по-друге, на морський порт-суб'єкт, посадових осіб морського порту та суб'єктів господарювання, що провадять господарську діяльність у морському порту. Доцільно визнавати звод звичаїв морського порту в якості локального нормативно-правового акта.

При аналізі змісту зводу звичаїв морського порту вбачається, що велика кількість його норм спрямована на регулювання саме господарської діяльності

та господарських відносин. Так, наприклад, Звід звичаїв ОМТП та Звід звичаїв ІМТП визначають, зокрема, режим роботи порту (що беззаперечно впливає на здійснення господарської діяльності й іншими суб'єктами у цьому порту), містить положення щодо здійснення діяльності з перевалювання та зберігання вантажів, положення відносно робіт та послуг, які можуть надаватися морським портом, положення, що стосуються визначення сталійного часу судна, демереджу (плата за затримку судна в порту понад сталійний час), диспачу (премія за економію сталійного часу). Таким чином, звід звичаїв морського порту слід відносити до джерел господарського права специфічного типу.

Санкціонування зводу звичаїв морського порту регіональною торгово-промисловою палатою не перетворює цей нормативний акт на звичай, проте є актом його легітимації та слугує реалізації спеціальногалузевої функції господарського права на узгодження приватних та публічних інтересів (детальніше про цю функцію див. [7]). Прийняття зводу звичаїв начальником морського порту, який виступає в якості суб'єкта, що наділений державою владними повноваженнями, виражає публічні інтереси, санкціонування ж зводу звичаїв морського порту торгово-промисловою палатою як форми об'єднання суб'єктів господарювання виражає інтереси підприємців, що провадять діяльність в порту, тобто приватні інтереси. Отже, вбачається позитивним запропонована в ч. 3 ст. 9 Проекту Закону про морські порти України (zareestrovаний за № 9712 від 16 січня 2012 року) (далі — законопроект) норма, яка визначає, що звід звичаїв морського порту завіряється Торгово-промисловою палатою [8]. В той же час у законопроекті відсутні положення, які б вказували на нечинність зводу звичаїв морського порту у разі їх незатвердження Торгово-промисловою палатою, тож доцільно було б подібні положення закріпити.

Ще одним питанням, яке необхідно вирішити є питання обов'язковості положень зводу звичаїв морського порту. На теперішній час «сила» положень аналізованого нормативного акта та порядок їх застосування визначається у самому зводі звичаїв морського порту (тобто на розсуд начальника морського порту). Так, наприклад, відповідно до статті 3 Зводу звичаїв ОМТП цей звід застосовується у таких випадках: відсутність договору морського перевезення; відсутність в договорі або іншому документі, що є його складовою частиною, правил, що стосуються врегулювання відносин, обумовлених в ст. 2 Зводу звичаїв порту; посилання на них в договорі морського перевезення або іншому договорі або іншому документі; в усіх інших випадках, передбачених спеціальними доповненнями і змінами, виданими належним чином. Тобто фактично в даному випадку передбачена диспозитивність норм Зводу звичаїв ОМТП (що не відповідає дійсності, оскільки, як вже було зазначено вище, норми Зводу звичаїв морського порту в значній мірі базуються на нормах діючих нормативно-правових актів вищої юридичної сили, деякі з яких є імперативними). Водночас відповідно до п. 1.2 Зводу звичаїв ІМТП «звід звичаїв застосовується незалежно від наявності посилання на нього в договорах, угодах з користувачами послуг. Дія цього зводу звичаїв розповсюджується на причали, перевантажувальні комплекси, термінали будь-якої

форми власності, розташовані в акваторії порту». З аналізу цих положень вбачається, що в даному випадку йдеться саме про імперативний характер норм Зводу звичаїв ІМТП.

Слід враховувати, що залишення питання щодо обов'язковості норм зводу звичаїв морського порту на розсуд його начальника може впливати на стабільність господарської діяльності та господарських відносин у порту. Тож доцільно було б на рівні закону встановити правила застосування норм зводу звичаїв морського порту, що й пропонується у вже згадуваному Проекті Закону про морські порти України (зареєстрований за № 9712 від 16 січня 2012 року). Однак у цьому законопроекті правила щодо застосування норм Зводу звичаїв морського порту мають дещо несистемний характер, оскільки стосуються лише, по-перше, обов'язку дотримуватися цих норм власників (користувачів) земельних ділянок, включених до території морського порту, по-друге, щодо обов'язкового поширення цих норм на договори морського перевезення [8]. Разом з тим господарська діяльність у морського порту не вичерпується лише відносинами власності на земельні ділянки й договорами морського перевезення, так само як і положення зводу звичаїв морського порту. В якості прикладу можна навести договір щодо перевалювання вантажів, де використовуються положення, що стосуються розрахунку сталійного часу, які містяться й в зводі звичаїв морського порту.

На думку автора цієї статті, доцільно було б встановити такі правила щодо обов'язковості норм Зводу звичаїв морського порту. Норми, які безпосередньо стосуються функціонування морського порту або відносин між портом-суб'єктом чи посадовими особами порту, з одного боку, та суб'єктом господарювання, з іншого боку, повинні мати імперативний характер. Водночас норми, що стосуються зобов'язальних відносин, у яких порт не приймає безпосередню участь, повинні мати диспозитивний характер. Це сприяло б, з одного боку, стабільності господарської діяльності у порту (оскільки імперативні норми обмежували б розсуд порту як суб'єкта владних повноважень), з іншого боку, надавало б свободу дій суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у порту, що дозволило б їм досягати кращих господарських результатів.

Висновки. Звод звичаїв морського порту є локальним нормативно-правовим актом, норми якого поширюється, по-перше, на територію морського порту, а по-друге, на морський порт-суб'єкт, посадових осіб морського порту та суб'єктів господарювання, що провадять господарську діяльність у морському порту.

Звод звичаїв морського порту є джерелом господарського права, оскільки містить регулятивні положення, які регулюють господарську діяльність та господарські відносини, що виникають у морському порту.

Обов'язковість норм зводу звичаїв морського порту на теперішній час встановлюється у самому зводі звичаїв морського порту, тобто залежить від розсуду начальника морського порту. З метою забезпечення стабільності господарської діяльності в морському порту пропонується розробити та системно закріпити на законодавчому рівні положення, які б визначали правила щодо обов'язковості норм зводу звичаїв морського порту.

Література

1. Звід звичаїв Одеського морського торговельного порту : затв. Наказом начальника Державного підприємства «Одеський морський торговельний порт» № 238 від 16 квіт. 2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.port.odessa.ua/about-port/regulatory-documentation/>
2. Звід звичаїв Іллічівського морського торговельного порту : затв. Наказом начальника Державного підприємства «Іллічівський морський торговельний порт» № 1299 від 15 листоп. 2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ilport.com.ua/ckfinder/userfiles/files/ЗВІД%20ЗВИЧАЇВ.pdf>.
3. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. — М. : Норма, 2004. — 832 с.
4. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Оспада, 2005. — 840 с.
5. Васянович О. А. Теоретичні аспекти класифікації правових звичаїв // Держава і право: Юридичні і політичні науки. — 2008. — Вип. 41. — С. 69–74.
6. Форманюк В. В. Співвідношення локальних норм та звичаїв // Актуальні проблеми політики. 2011. Вип. 43. С. 64–68.
7. Дабіжа Я. І. Узгодження приватних та публічних інтересів як спеціальнополадуєва функція господарського права // Сучасна цивілістика : тези наук. робіт учасників VII Міжпар. цивіліст. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (30 берез. 2012 р.). — О., 2012.
8. Проект Закону про морські порти України № 9712 від 16.01.2012 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511-42340.

Анотація

Драпайло Ю. З. Правова природа зводу звичаїв морського порту. — Стаття.

У статті досліджується правова природа Зводу звичаїв морського порту як джерела права, його співвідношення з іншими джерелами права. Розглядається питання обов'язковості положень Зводу звичаїв морського порту та наводяться пропозиції щодо вдосконалення законодавства. Обґрунтовується, що Звод звичаїв морського порту регулює господарські відносини, отже є джерелом господарського права.

Ключові слова: звод звичаїв морського порту, морський порт, локальний нормативно-правовий акт, господарське право.

Аннотация

Драпайло Ю. З. Правовая природа свода обычаев морского порта. — Статья.

В статье исследуется правовая природа свода обычаев морского порта как источника права, его соотношение с иными источниками права. Рассматривается вопрос обязательности положений свода обычаев морского порта и вносятся предложения относительно усовершенствования законодательства. Обосновывается, что Свод обычаев морского порта регулирует хозяйственные отношения, а значит, является источником хозяйственного права.

Ключевые слова: свод обычаев морского порта, морской порт, локальный нормативно-правовой акт, хозяйственное право.

Summary

Drapaylo Y. Z. Legal character of code of customs of seaport. — Article.

Legal character of code of customs of seaport and its correlation with another sources of law are examined in the article. The problem of mandatory of provisions of Code of customs of seaport is analysed in the article and the author makes suggestions for improvement of the legislation. Author grounds that Code of customs of seaport regulates economic relationship, and so is the source of economic law.

Keywords: Code of customs of seaport, seaport, local standard act, economic law.